

*Чижний С.В.,
Хмельницький інститут
регіонального управління та права*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ЗАСТАВИ

М олеміка щодо правової природи інституту застави як способу забезпечення виконання зобов'язань триває вже не одне століття. Наріжним каменем цієї дискусії є визнання речового або зобов'язального характеру заставних правовідносин. З становленням в цивілістичній науці поділу правовідносин на абсолютні та відносні¹ в літературі зустрічаються також твердження про абсолютність або відносність правовідносин, що виникають при заставі².

Оскільки при науковому дослідженні будь-якої проблеми термінологія має виключно важливе значення, то слід чітко визначити, в межах якої класифікації цивільних правовідносин ми будемо визначати правову природу застави.

Критерієм поділу правовідносин на абсолютні та відносні є суб'єктний склад правовідношення. В абсолютних правовідносинах коло зобов'язаних осіб не визначене і абсолютному праву особи відповідає обов'язок всіх і кожного утримуватися від порушення цього права. У відносних правовідносинах, навпаки, відносному праву особи відповідає обов'язок суворо визначеного кола осіб. Класифікація правовідносин на речеві та зобов'язальні здійснюється на підставі такого критерію, як спосіб реалізації права, що лежить в основі правовідношення. Уповноважена особа в речовому правовідношенні "вправі здійснювати свої повноваження без будь яких активних дій зі сторони зобов'язаних осіб, в той час як реалізація зобов'язальних прав можлива лише за умови вчинення активних дій зобов'язаними особами"³.

Речеві правовідносини за своєю природою є абсолютними, але це не є підставою для їх отождолення з останніми, оскільки до абсолютних належать також такі немайнові права як право на ім'я, честь, гідність, право авторства тощо. Відносні правовідносини є більш об'ємною категорією ніж зобов'язальні, оскільки крім останніх до відносних правовідносин можуть належати, наприклад, корпоративні правовідносини.

Зважаючи на вищевикладене найбільш доцільним вважаємо дослідження правової природи застави саме в контексті поділу правовідносин на речеві та зобов'язальні.

Законодавство визначає заставу як спосіб забезпечення виконання зобов'язання в силу якого кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами (ст. 1 Закону України "Про заставу").

Концепція речово-правової природи застави своїм корінням сягає витоків римського приватного права, і виникнення її пов'язується з існуванням такої історично першої форми застави як фідучія (від лат. "fides" – довіра). В силу фідучіарної угоди боржник передавав кредитору (заставодержателю) в забезпечення виконання свого зобов'язання узгоджену між сторонами річ у власність, але з умовою, що у випадку виконання боржником зобов'язання заставлена річ повинна бути йому повернута.

Слід погодитися з вченими, які стверджують, що "фідучіарна угода уявляла собою не що інше, як продаж речі, що була предметом застави, з правом її зворотного викупу"⁴. Фактично при фідучії мали місце відносини власності, а тому речевість вказаних правовідносин не викликає сумніву. Хоча в науці цивільного права існує позиція щодо необхідності впровадження фідучіарних угод в сучасний цивільний оборот⁵, сьогодні заставні правовідносини мають принципово інший характер.

Аргументація прихильників речово-правової природи застави є досить різноманітною. Так, Г.Ф. Шершеневич, відносив право застави до речових прав, вказуючи, що “правом, яке виникає при заставі, визначається право на чужу річ, що належить вірителю в забезпечення його прав вимоги по зобов'язанню, та полягає в можливості виключного задоволення з вартості речі”⁶. Відомий російський цивіліст А.А.Вишневський, обґрунтовує речово-правовий характер застави тим, що вона базується на принципі “вірю речі, а не особі”⁷. Деякі вчені стверджують, що “речевий характер заставного права виражається насамперед в тому, що це право діє проти третіх осіб”⁸ (тобто в разі порушення своїх прав заставодержатель може захистити їх тими самими способами, що й власник – наприклад, віндикаційним або негаторним позовами). Іноді науковці взагалі вказують на речевий характер заставних правовідносин як на безспірний факт⁹.

Щоб проаналізувати позицію прихильників речово-правової природи застави, слід вказати, що в науці цивільного права виділяють наступні ознаки речових прав: а) об'єктом речового права завжди є річ; б) абсолютний характер речового права виражається в праві слідування та праві переваги.

Дійсно, предметом застави можуть виступати речі. Але ж разом з тим ст. 4 Закону України “Про заставу” вказує на можливість застави майнових прав. Звісно, що в цих випадках про речово-правовий характер правовідносин не може бути й мови. То ж перед нами постає питання – чи доцільно розповсюджувати ознаку, що притаманна інституту застави в його окремих проявах на правову природу застави в цілому?

Розуміючи безпідставність визнання речово-правового характеру застави майнових прав деякі науковці пропонують “з метою створення єдиної моделі застави (речово-правової – С.Н.) та спрощення юридичних конструкцій ввести фікцію “речовості застави” немайнових прав”¹⁰. На нашу думку, застосування вказаної фікції речовості застави немайнових прав в жодному разі не призведе до «спрощення юридичних конструкцій», а лише ускладнить проблему правової природи застави.

Застава має найбільш характерну властивість речових прав – право слідування, що є найбільш вагомим аргументом на користь речової природи даного інституту. Право слідування означає, що право як би слідує за річчю. Де б не знаходився предмет застави, в чій би власності він не перебував, він буде предметом застави до припинення основного зобов'язання. “Застава, – як вказує ст. 27 Закону України “Про заставу”, – зберігає силу, якщо за однією з підстав, зазначених в законі майно або майнові права, що складають предмет застави, переходять у власність іншої особи”.

Поряд з правом слідування застава має право привілею, яке відображене в законодавстві закріпленням в ст. 18 Закону України “Про заставу” переважного права попереднього заставодержателя на задоволення своїх вимог перед наступними заставодержателями. Але право привілею не поширюється на заставні правовідносини в разі, якщо має місце застава рухомого майна, яка зареєстрована в Державному реєстрі застав рухомого майна, – тут переважне право мають заставодержателі зареєстрованої застави, навіть якщо незареєстрована була вчинена раніше. Тобто, ще одна ознака речових правовідносин не є притаманною заставним правовідносинам в повній мірі.

Проаналізувавши вищевикладені аргументи приходимо до висновку: наполягаючи на речово-правовій природі застави науковці концентрують увагу переважно на правах, що виникають у заставодержателя в заставному правовідношенні і стосуються третіх осіб. При цьому не беруться до уваги взаємні права та обов'язки сторін, а також сама сутність та головне призначення застави.

Безспірним є факт акцесорності застави щодо основного зобов'язання та її похідного характеру, а тому, незважаючи на деякі ознаки, що характеризують заставу як речово-правовий спосіб забезпечення виконання зобов'язання, самі прихильники такої позиції погоджуються,

що застава не є речевим правом в тій мірі, в якій речевим правом є, наприклад, право власності чи повного господарського відання¹¹.

Як вірно зазначав російський вчений цивіліст Гантовер, “застава ніколи не має самостійного значення, котре мають інші речеві права, які завжди існують відокремлено і самостійно, самі по собі. Застава, слугуючи способом забезпечення іншого права, існує лише як акцесорне, додаткове до першого право¹².

В.В.Вітрянський, відстоюючи зобов’язально-правовий характер застави, вказує, що договором може бути передбачено застава речей і майнових прав, котрі заставодавець придбає в майбутньому. Іншими словами, право застави може бути встановлено на майбутню річ, по відношенню до якої не може бути встановлене ні право власності, ні будь-яке інше речеве право зі сторони будь-якого суб’єкта¹³.

Якщо аналізувати правову природу застави виключно крізь призму правовідносин, що виникають між заставодержателем та заставодавцем, то її зобов’язальний характер не викликає сумніву – між сторонами існує правовий зв’язок, який виражається у взаємних правах і обов’язках.

Але, як вірно зазначав ще століття тому Л.А.Кассо, застава породжує два види відносин – між заставодавцем і заставодержателем, та між заставодержателем і річчю¹⁴. Тобто, з однієї сторони, застава – спосіб забезпечення зобов’язання боржника шляхом встановлення відносного правового зв’язку з кредитором, а з іншої сторони – безпосередній правовий зв’язок заставодержателя і речі.

Тому, на нашу думку, слід погодитися з позицією деяких вчених про те, що дискусія про речово-правовий чи зобов’язально-правовий характер застави повинна бути вирішена в формі визнання подвійної природи застави¹⁵. Законодавчо закріплені ознаки застави дають підстави відносити її виключно до речово-правових або зобов’язально-правових інститутів лише шляхом применшення значимості тих чи інших ознак зобов’язально-правової та речово-правової природи застави, які безперечно їй притаманні. Отже, визначення застави як речово-правового способу забезпечення виконання зобов’язання, запропоноване свого часу О.С.Юффе¹⁶, і підтримуване рядом українських науковців¹⁷ найбільш точно характеризує правову природу застави.

Перспективне українське законодавство, зокрема проект Цивільного кодексу України, відносить заставу до способів забезпечення виконання зобов’язання, не вказуючи на ознаки речового права, що їй притаманні. У зв’язку з цим вченими висловлюються пропозиції щодо нормативного закріплення подвійності правової природи застави шляхом внесення її до переліку речевих прав в розділі 2 “Право власності та інші речеві права” проекту Цивільного кодексу України¹⁸. На нашу думку, такі зміни не досить вірно відображатимуть сутність правової природи досліджуваного інституту, оскільки застава, не будучи за своїм змістом речевим правом, має лише деякі ознаки останнього.

Більш доречним було б законодавче передбачення поділу всіх способів забезпечення виконання зобов’язання на речово-правові та зобов’язально-правові, а також розміщення норм, що врегульовуватимуть заставу, в главі “Речово-правові способи забезпечення виконання зобов’язань” нового Цивільного кодексу України. Таким чином було б законодавчо враховано як речеву, так і зобов’язально-правову сторони інституту застави.

¹ Вперше поділ прав та правовідносин на абсолютні та відносні був запропонований В.К. Райхером. Див.: Райхер В.К. Абсолютные и относительные права (к проблеме деления хозяйственных прав) // Известия экономического факультета ЛПИ. – 1928.

² Див.: Шкрум Т.С. Застава як речово-правовий спосіб забезпечення виконання зобов’язання за законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1996. – С. 16–17.

³ Сорокина С.Я. Способы обеспечения исполнения гражданско-правовых обязательств между социалистическими организациями. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1989. – 38 с.

- ⁴ Римское частное право / Под ред. И.Б.Новицкого, И.С. Перетерского. – М., 1996. – 339 с.
- ⁵ Див.: Майданик Р. Забезпечувальне право власності // Право України. – 2002. – № 1. – С. 29–32.
- ⁶ Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). – М., 1995. – 240 с.
- ⁷ Вишневский А.А. Залоговое право. Учебное и практическое пособие. – М.: БЭК, 1995. – 3 с.
- ⁸ Вільнянський С.Й. Радянське цивільне право. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 313 с.
- ⁹ Див.: Май С.К. Очерк общей части буржуазного обязательственного права. – М.: Внешторгиздат, 1953. – 198 с.;
- ¹⁰ Медведев Д.А. Российский закон о залоге // Правоведение. – 1992. – № 5. – 14 с.
- ¹¹ Вишневский А.А. Вказана робота. – 8 с.
- ¹² Цит. за: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – М.: Статут, 197. – С. 396.
- ¹³ Див.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Вказана робота. – 402 с.
- ¹⁴ Див.: Кассо Л.А. Понятие о залоге в современном праве. – М.: Статут, 1999. – С.33.
- ¹⁵ Див.: Пучковская И.И. Ипотека: залог недвижимости. – Х: Консум, 1997. – 29 с.; Сулейменов М.К., Осипов С.Б. Залоговое право. – Алматы: ЭдилетПресс, 1997. – 5 с.
- ¹⁶ Иоффе О.С. Обязательственное право. – Ленинград, 1975. – 156 с.
- ¹⁷ Див.: Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С.Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – Кн. 1. – 785 с.; Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 59 с.
- ¹⁸ Шкрум Т.С. Вказана робота. – 21 с.

*Герц А.А.,
викладач кафедри права Технологічного
університету Поділля, здобувач кафедри
цивільного права та процесу
Львівського національного університету
ім. Івана Франка*

МАЙНОВИЙ КОМПЛЕКС ПІДПРИЄМСТВА ЯК ПРЕДМЕТ ЗАСТАВИ

Застава є одним із найбільш ефективних способів забезпечення зобов'язань. В силу застави кредитор має право в разі невиконання боржником забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення в вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами. Заставлене право регулюється, насамперед, Конституцією України, яка в ч.1 ст.41 закріплює право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Крім того, відносини між сторонами договору застави врегульовані Цивільним кодексом і Законом України “Про заставу” від 2 жовтня 1992 р.(далі-Закон) [1]. Заставні правовідносини регулюються також іншими нормативно-правовими актами України.

Згідно із ст.178 Цивільного кодексу виконання зобов'язань може забезпечуватися, зокрема, заставою. Застава – це спосіб забезпечення зобов'язань (ч.1 ст.1 Закону). Вона виникає в силу договору або закону. Кредитор (заставадержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами (ч.1 ст.181 ЦК і ч.2ст.1 Закону). Згідно з ч.3 ст.3 Закону застава має похідний характер від забезпеченого ним зобов'язання. Тобто зобов'язання, що виникли в силу застави, є субсидіарними. Застава сама по собі без головного зобов'язання існувати не може. Вона лише забезпечує дійсні вимоги, а також вимоги, які можуть виникнути в майбутньому, за умови, якщо є угода сторін про розмір забезпечення заставою таких вимог (ч.2 і 3 ст.3 Закону).